

Орієнтації українців щодо участі держави в управлінні економікою: соціальні наслідки приватизаційних процесів

Анотація

У статті проаналізовані чинники орієнтацій населення України щодо міри залученості держави в управління економікою. Застосування методу бінарної логістичної регресії на основі даних моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України за 2014 рік дало змогу з'ясувати вплив об'єктивних та суб'єктивних чинників орієнтацій на розвиток ліберальної, планової або змішаної економіки. З'ясовано, що спрямованість соціально-економічних орієнтацій українців пов'язана із суб'єктивними чинниками інтерналізації економічного життя, зокрема із сприйняттям процесів масової приватизації та міри адаптованості до ринкових умов. Крім того, виявлено вплив об'єктивних чинників, коли орієнтація на певну модель економіки визначається регіональною належністю, рівнем освіти та зайнятістю у секторі економіки.

Ключові слова: соціально-економічні орієнтації, участь держави в управлінні економікою

Вступ

Успішне проведення реформ в Україні потребує відповідної соціальної бази, яка могла б закріпити необоротність перетворень. За цих умов важливим завданням соціологів є виявлення та залучення чинників, які мають зміцнити соціальну базу економічних реформ і сприяти прискоренню економічної трансформації. До цих чинників слід віднести всі ті інтереси, мотивації та ціннісні орієнтації суспільства, які будуть корисними для економічної трансформації.

Існує кілька типів участі держави в регулюванні економіки. Соціалістична система базується на плановій (командній) економіці, коли домінує державна власність на засоби виробництва, уряд регулює ціни та ухвалює всі рішення щодо виробництва і споживання товарів і послуг. Економічний лібералізм передбачає використання ринкових регуляторів та економічних методів державного регулювання, коли вплив держави в економічній сфері зведено до мінімуму. Змішана система передбачає ринкову економіку із значним впливом держави на соціально-економічний розвиток із використанням адміністративних важелів, зі значною часткою державного сектору економіки. Доцільність певної моделі регулювання економіки залежить від її структури та галузевих перспектив її модернізації, спрямованості розвитку суспільства в бік певного гео економічного утворення та готовності населення адаптуватися до наслідків перетворень.

Потреба у втручанні держави в економіку з'являється тоді, коли ринкові механізми не здатні забезпечити розвиток виробничої, інноваційної чи соціальної інфраструктури. Також таке втручання необхідне задля забезпечення конкуренції та запобігання монополізації. Однак проведення модернізаційних реформ у таких зарегульованих економіках, як українська, потребує лібералізації економічних процесів та руйнування системної корупції, наслідком якої стало формування українського олігархічно-бюрократичного капіталізму. Такі реформи потребують соціальної бази, громадян, які б активно і послідовно підтримували ці перетворення. Не вдаючись у дискусію про міру державного втручання в українську економіку, важливо визначити не тільки частки населення, які орієнтуються на певний тип економіки, а й детермінанти, які зумовлюють поширення цих орієнтацій. Це дасть змогу урядові в перебігу проведення реформ враховувати інтереси та потреби різних соціальних груп і коригувати свою соціально-економічну та інформаційну політику.

Теоретичні підходи

Місце та роль держави в регулюванні економіки є одним із центральних у політичній економіці. Вважається, що всі суспільства можна розмістити в межах єдиного континууму, на одному полюсі якого розташовується мінімалістська держава класичного лібералізму, а з іншого — суспільство, в якому держава взяла на себе ключові економічні функції виробництва і розподілу, практично перекривши можливість ринкових трансакцій. Відтак, стверджується, що цей континуум відтворює політичний континуум лівих і правих рухів: мірою зміщення вправо перевагу віддають дедалі меншій ролі держави, а зрушення вліво передбачає підтримку посилення її ролі [Block, Evans, 2010]. Варіанти приватної та державної власності на засоби виробництва як альтернативні історичні типи власності виступають засадовими соціально-інституціональними підвалинами антагоністичних моделей економічної системи та класової структури. Підтримка міри участі держави в регулюванні економіки базується на різних джерелах легітимації. Зокрема, про необхідність додаткової міфологізації соціалістичного устрою твердить П.Бергер, вважаючи, що капіталізм, на відміну від соціалізму, як інсти-

туціональний порядок не має потреби вдаватися до міфології, оскільки він є суто економічною системою. Тоді як соціалізм претендував на всеосяжний погляд на людське суспільство. Водночас капіталізм, на думку Бергера, легітимує себе опосередковано, через легітимації не економічної системи як такої, а доступніших для міфу аспектів життя людей [Бергер, 1995: с. 207–208]. Відтак, формування та спрямованість орієнтацій щодо місця держави в регулюванні економіки здійснюються під впливом різних чинників.

Ліберальні або етатистські орієнтації щодо участі держави в регулюванні економіки належать до низки соціально-економічних орієнтацій, які визначаються як система преференцій індивіда у сфері економіки, його ставлення до основних процесів, що відбуваються у цій сфері, до основних її інститутів тощо, відповідно до яких він сприймає ситуацію та обирає певний спосіб дій [Каревіна, 1998]. Орієнтації індивіда являють собою передусім його свідомий вибір, тому соціально-економічні орієнтації є одним з важливих елементів економічної свідомості й, отже, складовою економічної культури.

Існує багато пояснень особливостей формування соціально-економічних орієнтацій, які формально можна окреслити як два підходи — об'єктивістський та суб'єктивістський. *Об'єктивістський підхід* базується на розумінні об'єктивного зумовлення соціально-економічних орієнтацій. Починаючи з марксистської тези “буття визначає свідомість” бачення матеріального становища індивіда як визначального чинника у формуванні його суб'єктивного світу набуло концептуального наповнення у теорії формування цінностей Р. Інглегарта [Inglehart, 1971]. Ціннісні зрушення населення країн Заходу в 60–70-х роках ХХ століття — від матеріалістських (цінностей виживання) до постматеріалістських (цінностей самовираження) цінностей пояснюються економічним розвитком, а саме ступенем задоволення матеріальних потреб. Подальші дослідження довели, що динаміка розвитку економіки впливає на швидкість поширення постматеріалістських цінностей [Inglehart, 1994].

Зумовленість орієнтацій загалом та в економічній сфері зокрема виводиться із міри задоволення матеріальних потреб, доходу, соціального статусу, позиції на ринку праці, регіону тощо. Передбачається, що за ринкових умов людина з високими доходами буде прагнути зменшення втручання держави в економіку, оскільки це знизить оподаткування цих доходів і дасть змогу наростити статки. Разом із цим, високий дохід може мати корупційне джерело або бути пов'язаним із зайнятістю в державному секторі, тому не завжди людина з високими доходами і відповідним соціальним статусом бажатиме лібералізації у сфері регулювання економіки. Тут важливим критерієм диференціації ставлення індивіда до міри втручання держави в економіку є сектор його зайнятості. Втім, соціально-економічні умови часто впливають на людину і сприймаються нею неоднозначно, диференційовано та вибірково, оскільки погляди людини щодо певної сфери піддаються впливу низки соціально-психологічних явищ, пов'язаних із перебігом економічних трансформацій.

Суб'єктивістський підхід наполягає на соціально-культурних та соціально-психологічних чинниках формування економічних орієнтацій.

Суб'єктивістський підхід ґрунтований на визнанні провідної ролі в суспільстві соціального актора. У цьому разі центральним об'єктом аналізу стає система функціональних можливостей і потреб індивіда. Звідси соціально-економічні орієнтації індивіда є результатом його суб'єктивних оцінок різних аспектів навколишнього світу. Шляхом інтерналізації економічного життя індивід набуває знань про особливості функціонування економіки, її можливих перетворень. Орієнтація на певну модель міри участі держави в регулюванні економіки є результатом визначення людиною свого становища в системі економічних відносин і, насамперед, відносин власності. Йдеться не лише про безпосередню залученість індивіда у ці відносини, а й про його ставлення до інституту приватної власності, який є регулятором економічної поведінки людини. Зокрема, спосіб набуття власності у посткомуністичному суспільстві спрямовує соціальну стратифікацію [Rezнік, 2014]. Відносини власності відіграють важливу роль в усвідомленні індивідом своєї суб'єктності, оскільки тим самим він визначає своє місце в соціальній ієрархії, спроможність бути соціально незалежними чи залежними. Ставлення до приватної власності репрезентується в особливостях його соціально-економічних орієнтацій.

У постсоціалістичних країнах це питання набуває особливого забарвлення, переплітаючись не тільки з економічним життям, а й із політичною сферою. Крім того, постсоціалістичні перетворення випробовують адаптивність особистості до нових соціально-економічних та політичних умов. Успішність або неуспішність такої адаптації визначає зміст орієнтації особистості щодо моделей економіки. Сприйняття держави як ключового економічного агента, а звідси існування суспільного запиту на посилення ролі держави в економіці та розширення державної власності залишається ключовою відмінністю постсоціалістичних суспільств від розвинених країн світу. Як свідчить шоста хвиля Світового дослідження цінностей (World Values Survey — WVS, 2010–2014), у більшості країн світу населення воліє в економіці балансу приватної й державної власності (рис. 1). Орієнтації в бік збільшення частки державного капіталу в економіці (більш як 6 балів) зафіксовані переважно у країнах, які розвиваються. Серед них такі постсоціалістичні країни, як Вірменія, Польща, Росія, Україна та Казахстан. Орієнтації в бік збільшення частки приватного капіталу в економіці (менш як 5 балів) спостерігаються лише в окремих, переважно розвинених країнах.

Якщо взяти безпосередньо результати WVS по Україні за 2011 рік, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень (науковий керівник проєктів в Україні — О.Балакірева), то порівняння середніх балів виявило відмінності за такими об'єктивними показниками, як: вік (до 29 років — 6,03 бала; 50 років і більше — 7,19 бала), зайнятість (пенсіонери — 7,33; студенти — 5,44), освіта (середня і середня спеціальна — 7,18; неповна вища — 5,88), регіональна належність (Захід — 5,61; Південь — 7,31), рівень доходу (1-й дециль — 7,47; 10-й дециль — 5,73), соціальний клас (нижчий — 7,66; вищий — 5,91). Поряд із цим були виявлені відмінності за суб'єктивними показниками: за ціннісним індексом (матеріалісти — 6,88; постматеріалісти — 5,79), за суб'єктивною оцінкою стану здоров'я (дуже добре — 6,08; погано — 7,15), за відчуттям щастя (дуже щасливі — 5,06; зовсім не щасливі — 6,48).

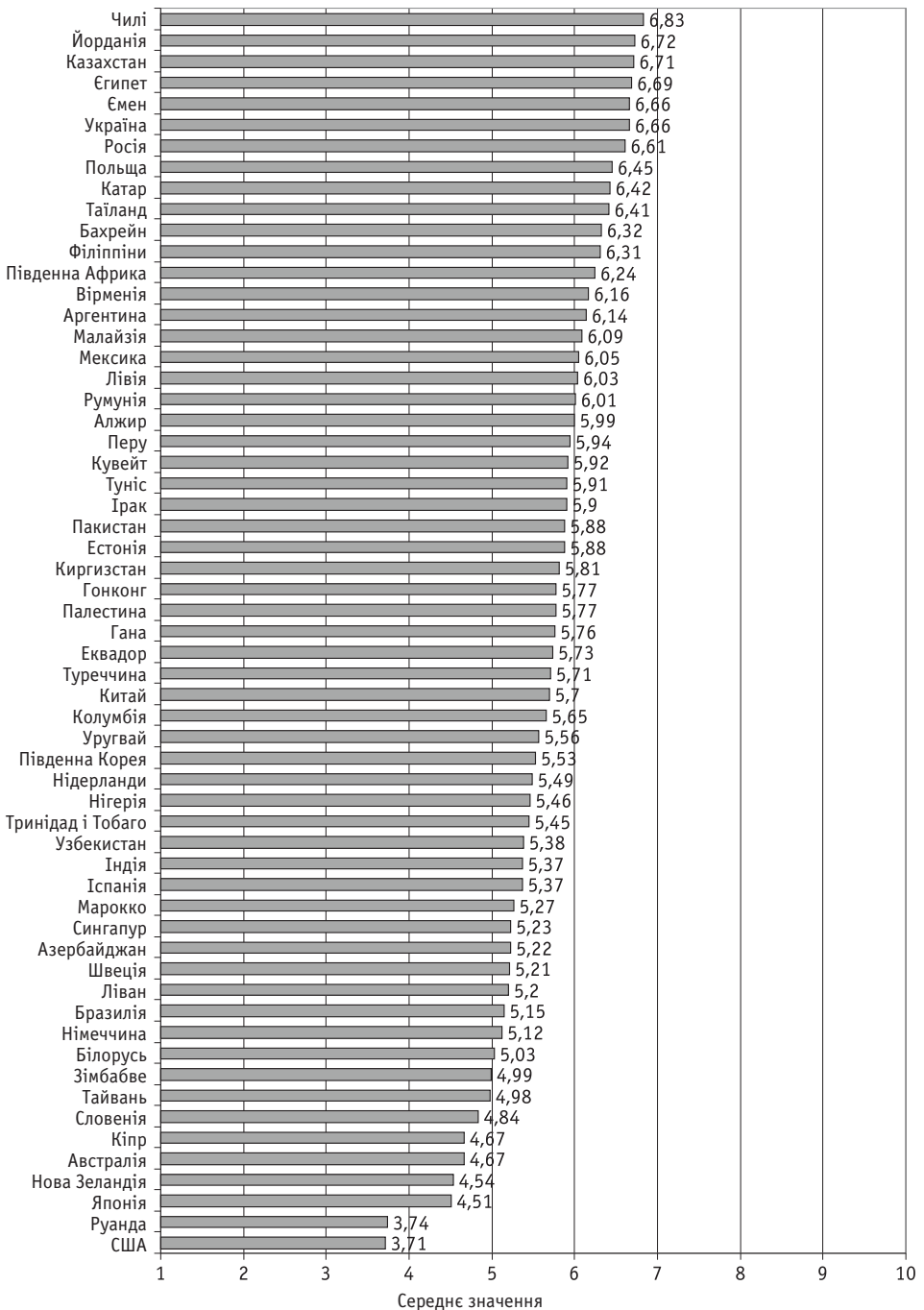


Рис. 1. Орієнтації населення країн світу щодо міри присутності в економіці приватної і державної власності, середній бал, WVS 2010–2014 (за 10-бальною шкалою, де 1 означає “частку приватної власності у бізнесі та промисловості слід збільшувати”, а 10 – “частку державної власності у бізнесі та промисловості слід збільшувати”) *Джерело:* <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>.

Формування соціально-економічних орієнтацій у стабільному і перехідному суспільствах відбувається по-різному. У стабільному суспільстві, коли ціннісно-нормативна система має традицію сталого функціонування, орієнтації індивіда визначаються заданими об'єктивними деремінантами: рівнем доходу, віком, професією, соціально-класовим походженням, типом поселення, етнокультурною та регіональною належністю тощо. Власне такі залежності фіксуються і в українському суспільстві. Зокрема, проведений Є.Суїменком аналіз розподілу орієнтацій щодо участі держави в управлінні економікою встановив, що економічно активні громадяни надають перевагу позиції поєднання державного управління з ринковими методами, тоді як категорія незайнятих прагне повернення до планової економіки. До того ж ті, хто має досвід створення власної справи і вищий рівень освіти, більшою мірою є прихильниками синтезування державного регулювання і ринкових методів або мінімізації втручання держави в економічну життєдіяльність суспільства, ніж прихильники повернення до планової економіки [Суїменко, 2004]. Однак, незважаючи на те, що зовнішні об'єктивні чинники продовжують коригувати ціннісні орієнтації людей за умов нестабільності, ці чинники не мають такого ключового значення, як за умов стабільності.

У нестабільному суспільстві відбувається “індивідуалізація” впливу об'єктивних чинників, переважання мікросоціальних залежностей у спрямованості орієнтації людини. Адже за цих умов руйнування звичної ціннісно-нормативної системи формування соціально-економічних орієнтацій відбувається не через пристосування до соціальних ролей та статусів, а на підставі індивідуальних преференцій, які враховують власний досвід взаємодії з ключовими економічними інститутами, які зазнають різких перетворень. Таким інститутом є приватна власність на засоби виробництва. Процеси приватизації в Україні та відображення їх у масовій свідомості населення не лише стали ключовими у формуванні нової економічної культури, а й суттєво вплинули на політичний ландшафт України. Зокрема, як зазначає О.Рахманов, неприйняття громадською думкою населення України залучення іноземного капіталу та грошової форми приватизації спричинило впровадження непрозорих методів роздержавлення великої промисловості, що дало змогу вітчизняним великим підприємцям шляхом первісного накопичення капіталу акумулювати ресурси для подальшого оволодіння найбільшими підприємствами [Рахманов, 2013]. Це сформувало олігархічну систему ухвалення політичних та економічних рішень упродовж 1990–2010-х років. Наслідком цього стала проблема легітимації у суспільній свідомості результатів приватизації промислових підприємств і землі, що неминуче відобразилося на соціально-економічних орієнтаціях. Простежується вже цілком стала картина, коли приватна власність на малі підприємства є легітимною, а приватна власність на великі підприємства і землю — нелегітимною. Це відображається на соціально-економічних орієнтаціях населення України щодо міри участі держави в управлінні економікою: виявлено зв'язок між соціально-економічними ліберальними/ета-тистськими орієнтаціями щодо ролі держави в регулюванні економіки й

показниками легітимації/делегітимації приватної власності [Резнік, 2010: с. 452]. Однак, як зазначає В.Резнік, нелегітимність і поглиблення делегітимації приватної власності на великі підприємства та землю створюють сприятливу соціально-психологічну атмосферу для масової підтримки спроб радше не націоналізації, а перманентної реприватизації цих засобів виробництва [Резнік, 2014: с. 99]. Отже, нелегітимність приватизації великих підприємств і землі належить до детермінантів не тільки планової економіки, а й змішаного варіанта, коли існування приватної власності часто залежить від волі владного режиму. Таким чином, вплив суб'єктивних чинників сприйняття процесів роздержавлення власності на формування соціально-економічних орієнтацій за умов суспільних перетворень стає одним із визначальних. Все це накладається на спроможність людей адаптуватися до нових умов: успішна адаптація спрямовує соціально-економічні орієнтації в бік лібералізації економіки, натомість проблеми з пристосуванням до ринкових реалій викликають ностальгію за державною підтримкою і поглиблюють патерналістські очікування.

Тому було сформульовано гіпотезу.

Гіпотеза: У постсоціалістичному суспільстві у формуванні орієнтацій щодо участі держави в управлінні економікою вирішальними є суб'єктивні чинники інтерналізації економічного життя, зокрема, сприйняття населенням процесів масової приватизації, особисте позиціонування в перебігу соціальної диференціації та адаптації до ринкових умов.

Опис даних

Масив емпіричних даних соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України у липні 2014 року. Соціологічний моніторинг Інституту соціології Національної академії наук України здійснюється щорічно з 1994 року (розробники програми — Н.Паніна та Є.Головаха). З 2002 року спеціальною комісією (В.Ворона, Н.Паніна, Ю.Саєнко, Є.Головаха, К.Грищенко, А.Ручка, В.Тихонович, М.Шульга, О.Лисенко) розроблено оновлену систему соціальних показників. Після 2006 року моніторинг проводиться раз на два роки. Вибіркова сукупність кожного опитування в середньому становить 1800 осіб і репрезентує доросле населення України (віком від 18 років). За типом побудови вибірка є триступеневою, стратифікованою, випадковою, із квотним скринінгом на останньому шаблі (автори вибірки: Н.Паніна, М.Чурилов). На першому шаблі здійснюють відбір населених пунктів (точок опитування), на другому — добір адрес (вихідних точок маршруту), на третьому — добір респондентів. Квотний скринінг на останньому шаблі дає можливість у підвбірках кожної області України зберігати пропорції населення за типом поселення (обласний центр / місто / село), статтю, віком і рівнем освіти, характерні для певної області й певного типу населеного пункту. У масиві даних за 2014 рік не представлений Крим, територія якого анексована Росією.

Процедура та методика дослідження

Для з'ясування висунутої вище гіпотези стосовно детермінації орієнтацій щодо участі держави в регуляції економіки України було застосовано модель бінарної логістичної регресії. Цей метод дає змогу вивчити вплив вирізнених чинників на залежну дихотомічну змінну. Як залежні змінні було використано дихотомічні показники-відповіді на запитання “Яким чином, на Вашу думку, держава повинна брати участь в управлінні економікою?”, а саме: орієнтацію на ліберальну економіку відображає варіант відповіді “треба мінімізувати участь держави — все регулює ринок”; орієнтацію на змішану економіку — варіант відповіді “треба поєднати державне управління і ринкові методи”; невизначену орієнтацію — варіант відповіді “важко відповісти”. Кожна залежна змінна набуває значень від 1 для групи тих, хто орієнтується на певний спосіб участі держави в управлінні економікою, до 0 для групи тих, хто орієнтується на інші способи або не визначився.

Як незалежні змінні розглянуто об'єктивні та суб'єктивні показники. Об'єктивні показники представлені такими змінними, як вік, рівень освіти, дохід, зайнятість у секторі економіки та регіональна належність. *Вік*: вимірюваний як кількість повних років життя. *Освіта*: із можливими варіантами відповіді “1 — початкова, неповна середня; 2 — середня загальна; 3 — середня спеціальна (технікум, училище, коледж); 4 — перший ступінь вищої освіти (бакалавр); 5 — повна вища освіта (спеціаліст, магістр, аспірантура, вчений ступінь)”. *Дохід*: вимірюваний розміром заробітної плати (стипендії, пенсії) за останній місяць (у дол. США). *Зайнятість у секторі економіки*: категоріальна змінна, вимірювана на підставі запитання “У державному чи приватному секторі Ви зараз працюєте?” з можливими варіантами відповіді “1 — у державному; 2 — у приватному; 3 — і в тому, і в тому”. *Регіональна належність*: Захід (Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька області) та Схід (Харківська, Донецька і Луганська області).

Суб'єктивні показники представлені такими змінними, як суб'єктивний соціальний статус, суб'єктивна оцінка власної адаптованості та ставлення до приватизації великих і малих підприємств, землі. *Суб'єктивний соціальний статус*: вимірюваний на підставі запитання “Уявіть собі, що на сходах деякої “драбини” розташовані люди з різним становищем у суспільстві: на найнижчій — ті, хто має найнижче становище, а на найвищій — ті, хто має найвище становище. На яку із цих сходинок Ви поставили б себе?”, респонденти повинні були себе розмістити на одній із семи сходинок: на найнижчій — ті, хто мають найнижчий статус, а на найвищій — ті, чий статус найвищий. *Суб'єктивна оцінка власної адаптованості* (за методикою професора О.Злобіної): категоріальна змінна, виміряна на підставі запитання “Якою мірою Ви пристосувалися до теперішньої життєвої ситуації?” з можливими варіантами відповіді “1 — активно включився в нове життя, ринкові відносини видаються мені природним способом життєдіяльності; 2 — перебуваю в постійному пошуку себе в теперішньому житті; 3 — не маю бажання пристосовуватися до теперішньої ситуації, живу як доведеться, чекаю змін на

краще”. *Ставлення до приватизації великих підприємств, малих підприємств та землі:* виміряне на підставі окремих запитань щодо кожного об’єкта приватизації “Як Ви ставитесь до передання у приватну власність (приватизації) ...” з можливими варіантами відповіді “1 — радше негативно; 2 — важко сказати, позитивно чи негативно; 3 — радше позитивно”.

Для пояснення впливу як усіх чинників загалом, так і кожного типу чинників окремо аналізовано показник *Nagelkerke R Square*, який є певним аналогом коефіцієнта детермінації в моделі рівняння лінійної регресії, що показує частку впливу всіх предикторів моделі на дисперсію залежної змінної. Опрацювання та статистичний аналіз даних здійснено з використанням програмного пакета SPSS.

Виклад результатів

Динаміка орієнтації населення України щодо участі держави в управлінні економікою свідчить про переважання варіанта, який відображає ідею поєднання державного управління і ринкових методів (рис. 2). Орієнтація на змішану економіку притаманна близько половині населення. Втім, у певні роки відбувалися коливання цих орієнтацій. Зокрема, результати 2012–2013 років зафіксували зниження орієнтацій на змішану економіку і зростання орієнтацій на планову економіку, які у 2012 році охопили майже третину населення. За результатами 2014 року орієнтації на планову економіку знизилися до чверті населення і зросли орієнтації на змішаний та ринковий (порівняно з 2010 роком) варіанти економіки.

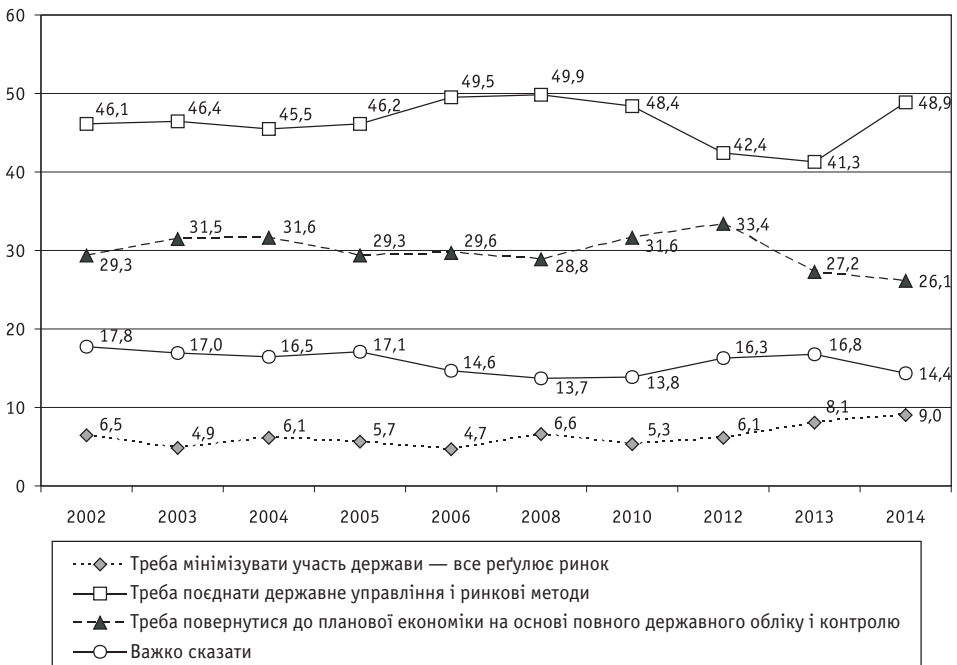


Рис. 2. Динаміка орієнтації українців щодо участі держави в управлінні економікою, %

Побудова рівнянь бінарної логістичної регресії впливу всіх чинників на залежні дихотомічні змінні соціально-економічних орієнтацій виявила невисоке значення показників *Nagelkerke R Square* (табл. 1). Частка впливу всіх предикторів на дисперсію кожної залежної змінної моделі ліберальної економіки, яку можна пояснити на підставі логістичної регресії, становить 16,6%; орієнтація на змішану економіку — 11,7%; орієнтація на планову економіку — 10,9%; і, нарешті, частка невизначеної орієнтації — 7,1%. Такі показники є недостатніми, щоб вважати побудовані регресії прогностичними. Очевидно, що існують також якісь інші, невідомі нам чинники соціально-економічних орієнтацій щодо участі держави в управлінні економікою. Цей факт вимагає у подальшому глибших теоретичних розробок для формування адекватнішого інструментарію дослідження. В даному випадку для перевірки висунутої гіпотези стосовно об'єктивних і суб'єктивних чинників залежної змінної слід скористатися наявними показниками часток впливу.

Коефіцієнти побудованих рівнянь демонструють той факт, що чинники віку і рівня доходу не мають істотного впливу на залежні змінні кожного варіанта участі держави в регулюванні економіки (наявність статистичного зв'язку, а саме значимість коефіцієнтів відображена жирним шрифтом). Очевидно, що на даному етапі детермінація цих соціально-економічних орієнтацій не передбачає впливу поколінних ціннісних диференціацій та чинника задоволення фінансових потреб.

Таблиця

Чинники орієнтації українців щодо участі держави в управлінні економікою, логістична регресія

Незалежні змінні	Залежні змінні			
	Ліберальна економіка	Змішана економіка	Планова економіка	Важко відповісти
1	2	3	4	5
Вік (роки)	-0,003 (0,007)	-0,001 (0,004)	0,006 (0,004)	-0,007 (0,005)
Освіта (1–5)	-0,026 (0,078)	0,206*** (0,046)	-0,091 (0,053)	-0,266*** (0,068)
Дохід (\$)	-0,001 (0,001)	0,001 (0,001)	0,000 (0,001)	-0,001 (0,001)
Зайнятість у секторі економіки				
У державному	-0,305 (0,293)	0,072 (0,157)	-0,007 (0,175)	0,031 (0,224)
У приватному	-0,045 (0,243)	0,248 (0,144)	-0,454** (0,169)	0,195 (0,199)
І в тому, і в тому	0,627 (0,479)	0,072 (0,357)	-0,392 (0,432)	-0,416 (0,566)
Регіон				
Захід	0,566** (0,204)	0,122 (0,136)	-0,613*** (0,169)	0,138 (0,182)
Схід	-0,354 (0,269)	0,434*** (0,134)	-0,311* (0,152)	-0,185 (0,193)

1	2	3	4	5
Суб'єктивний соціальний статус (1–7 балів)	-0,015 (0,084)	0,130** (0,048)	-0,072 (0,054)	-0,133* (0,066)
Суб'єктивна оцінка власної адаптованості				
Активно включився в нове життя, ринкові відносини видаються мені природним способом життєдіяльності	0,263 (0,271)	0,099 (0,176)	0,015 (0,212)	-0,475* (0,244)
Перебуваю в постійному пошуку себе в теперішньому житті	-0,099 (0,252)	0,392** (0,151)	0,090 (0,174)	-0,882*** (0,214)
Не маю бажання пристосовуватися до теперішньої ситуації, живу як доведеться, чекаю змін на краще	-0,602* (0,265)	0,210 (0,141)	0,200 (0,156)	-0,351* (0,177)
Ставлення до приватизації великих підприємств	0,660*** (0,132)	-0,213** (0,080)	-0,185 (0,097)	0,125 (0,113)
Ставлення до приватизації малих підприємств	0,210 (0,155)	0,517*** (0,075)	-0,471*** (0,083)	-0,337*** (0,106)
Ставлення до приватизації землі	0,287* (0,123)	-0,163* (0,074)	0,010 (0,087)	0,061 (0,103)
<i>Constant</i>	-4,153	-2,063	0,725	0,679
<i>N</i>	148	796	423	238
<i>Nagelkerke R Square</i>	0,166	0,117	0,109	0,071

Примітка: Дані являють собою коефіцієнти регресійного рівняння зі значеннями стандартної похибки в дужках

* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$, *** $p \leq 0,001$.

Аналіз регресій за змістом соціально-економічних орієнтацій щодо бажаної моделі економіки показує певні відмінності. Так, аналіз коефіцієнтів зафіксував, що орієнтація на ліберальну економіку детермінується більшою мірою суб'єктивними чинниками (13,6% частки впливу на дисперсію залежної змінної), ніж об'єктивними (5% частки впливу на дисперсію залежної змінної). Орієнтація на мінімізацію втручання держави в економіку детермінується позитивним ставленням до приватизації великих підприємств і землі. Мінусове значення коефіцієнта показника, який відображає небажання адаптуватися до життєвої ситуації, свідчить, що орієнтація на ринкову економіку може зумовлюватися протилежними аспектами адаптаційного потенціалу — високою і низькою мірами адаптованості. Єдиним об'єктивним чинником орієнтації на ліберальну економіку є належність респондента до Західного регіону.

Орієнтація на змішану економіку визначається майже порівну як суб'єктивними чинниками (6,9% частки впливу на дисперсію залежної змінної), так і об'єктивними (5,5% частки впливу на дисперсію залежної змінної). Серед об'єктивних чинників свою впливовість виявили показники

рівня освіти (в бік зростання) та належності до Східного регіону. Серед відібраних суб'єктивних предикторів свій вплив продемонстрували чинники суб'єктивного соціального статусу та адаптації до життєвої ситуації: орієнтація на змішану економіку збільшується зі зростанням соціального статусу та віднесенням себе до групи з низькою адаптованістю. Натомість цікавим є прояв впливу показників, які відображають ставлення до приватизації різних засобів виробництва: орієнтація на змішану економіку визначається позитивним ставленням до приватизації малих підприємств та негативним ставленням до передання у приватну власність великих підприємств і землі.

Орієнтація на планову економіку визначається дещо більше суб'єктивними чинниками (8,2% частки впливу на дисперсію залежної змінної), ніж об'єктивними (5,9% частки впливу на дисперсію залежної змінної). Серед об'єктивних чинників свою впливовість виявили показники зайнятості в тому чи тому секторі економіки та регіональної належності, коефіцієнти регресії яких мають негативне значення. Мінусові значення коефіцієнтів засвідчили, що орієнтація на планову економіку зумовлюється неналежністю до Західного чи Східного регіонів та неналежністю до приватного сектору економіки. Очевидно, що така орієнтація превалює у людей з інших регіонів та секторів економіки. З низки суб'єктивних предикторів помітний вплив має чинник негативного ставлення до приватизації малих підприємств. Ні чинник суб'єктивного соціального статусу, ні чинник адаптації до життєвої ситуації не проявили себе в цій ситуації.

Невизначена орієнтація щодо участі держави в регулюванні економіки зумовлюється знову ж таки майже порівну як суб'єктивними чинниками (4,5% частки впливу на дисперсію залежної змінної), так і об'єктивними (3,4% частки впливу на дисперсію залежної змінної). Серед об'єктивних чинників свою впливовість продемонстрував показник рівня освіти (в бік зниження). Серед суб'єктивних предикторів свій вплив виявили чинники з негативними значеннями коефіцієнтів: невизначеність щодо участі держави в регулюванні економіки визначається зниженням суб'єктивного соціального статусу, несприйняттям можливих способів пристосування до життєвої ситуації та негативним ставленням до приватизації малих підприємств.

Висновки

Спрямованість соціально-економічних орієнтацій близько половини населення України на змішану економіку та чверті населення на планову економіку пов'язана зі специфічним аспектом розуміння інституту приватної власності та процесів приватизації. Поєднання у масовій свідомості негативного ставлення до проведення приватизації великих підприємств та землі, з одного боку, і позитивного ставлення до приватизації малих підприємств — з іншого, стримує формування легітимного інституту приватної власності на засоби виробництва та спрямовує громадську думку в бік збереження або збільшення частки державного капіталу в економіці.

Результати проведеного аналізу вказують на часткове підтвердження висунутої гіпотези. Лише у випадку з орієнтацією на ліберальну модель економіки можна впевнено стверджувати про однозначне переважання суб'єктивних чинників детермінації. Зокрема, орієнтація на ліберальну економіку визначається насамперед позитивним ставленням до приватизації великих підприємств та землі — тих засобів виробництва, роздержавлення яких викликало у суспільстві найбільший резонанс. Іншим чинником є активна позиція щодо пристосування до ринкових умов. Саме когнітивне прийняття економічних трансформацій та соціально-економічна адаптація до них сформували орієнтацію на зменшення ролі держави в економіці країни. Поряд із цим дієвість належності до Західного регіону схиляє до висновку про додатковий вплив об'єктивного чинника історичної традиції перебування цих територій поза впливом Російської імперії та СРСР.

Зумовленість орієнтації на змішану економіку низьким ступенем адаптованості до ринкових перетворень та суб'єктивним соціальним статусом свідчить про те, що дана категорія населення в цілому приймає ринкові механізми регулювання економіки, але є чутливою щодо їхнього впливу стосовно можливостей збереження соціального статусу чи перспектив висхідної соціальної мобільності. З огляду на те, що додатковими й рівнозначними попереднім чинникам є вплив чинників рівня освіти та належності до Східного регіону, проведення економічних реформ вимагає додаткової інформаційної політики серед освіченого населення східних областей щодо подальших можливостей особистісного та кар'єрного зростання.

Натомість підтримка планової економіки визначається негативним ставленням в цілому до будь-якої приватизації як явища загалом та відсутністю досвіду зайнятості у приватному секторі. Тобто це означає, що чим менше людина дотична у своїй зайнятості до приватного сектору, тим імовірніша підтримка нею планової економіки. Тут виявляється не стільки вплив практики перебування у певному середовищі, скільки вплив перебування поза межами певного середовища.

Отже, низький рівень орієнтації населення на ліберальну економіку пов'язаний із ставленням населення до процесів приватизації великих підприємств і землі. І хоча існування приватного сектору економіки стало важливим чинником адаптації населення до економічних перетворень, поширення ліберальних орієнтацій як аксіологічного підґрунтя радикальних економічних реформ залежить від соціальної легітимації приватної власності, особливо великої. Підставою цієї легітимації може стати артикулювання у громадській думці суспільної корисності існування верстви приватних власників. Утім, без реальних кроків соціальної відповідальності великого бізнесу навряд чи відбудеться така соціальна легітимація. Лише активна підтримка приватними власниками суспільно значущих процесів, таких як, наприклад, боротьба за територіальну цілісність та державний суверенітет України, відбудова зруйнованої війною інфраструктури Донбасу і т. ін., може змінити громадську думку на користь збільшення частки приватної власності в економіці.

Джерела

Бергер П.Л. Капіталістична революція: П'ятдесят пропозицій щодо процвітання, рівності і свободи / П.Л. Бергер ; пер. з англ. С. Макеєва [та ін.]. — К. : Вища шк., 1995. — 247 с.

Каревіна О.В. Соціально-економічні орієнтації населення України на перехідному етапі: динаміка та фактори формування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.03 "Соціальна структура, соціальні інститути та соціальні відносини" / О.В. Каревіна. — К., 1998. — 24 с.

Рахманов О. Власники великого капіталу як суб'єкт соціально-економічних перетворень в Україні / О. Рахманов. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2012. — 376 с.

Резнік В. Соціальна (де-)легітимація приватної власності в сучасній Україні / В. Резнік // Вектори змін українського суспільства / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2014. — С. 72–99.

Резнік В.С. Легітимація приватної власності як концепт соціологічної теорії / В.С. Резнік. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2010. — 512 с.

Суїменко Є. Державне регулювання і ринковий лібералізм як дилема масової економічної свідомості / Є. Суїменко // Українське суспільство 1994–2004 : моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2004. — С. 110–121.

Block F. The State and the Economy / F. Block, P. Evans // The Handbook of Economic Sociology / ed. by N.J. Smelser & R. Swedberg. — 2nd edition. — Princeton, NJ : Princeton University Press, 2010. — P. 505–526.

Inglehart R. Economic Security and Value Change / R. Inglehart, P.R. Abramson // The American Political Science Review. — 1994. — Vol. 88 (2). — P. 336–354.

Inglehart R. The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies / R. Inglehart // The American Political Science Review. — 1971. — Vol. 65 (4). — P. 991–1017.

Reznik O. Method of Property Acquisition and Social Status in Post-Communist Society / O. Reznik // SAGE Open. — 2014. — Vol. 4 (3). — P. 1–6.